

Демографски преглед

Београд

Година XV

Број 57/2015

СВЕ ЈЕ МАЊЕ САМОУБИСТАВА, АЛИ...

И један живот изгубљен због самоубиства је превише. Једини начин да се напредује у превенцији је да се делује заједнички, и то одмах.

Др Маргарет Чан, генерална директорка СЗО (Женева, 2014)

Поводом Светског дана превенције самоубиства 2015.

Ове године се 10. септембар, по тринаести пут заредом, обележава као *Светски дан превенције самоубиства*. Установљен је на иницијативу Међународног удружења за превенцију самоубиства (IASP), а у сарадњи са Светском здравственом организацијом (СЗО), како би се скренула већа пажња јавности широм света на самоубиство, као један од водећих узрока насилне смрти. Самоубиство је свакако врло тежак глобални проблем јавног здравља, али на који се, у великој мери, може превентивно деловати и битно смањити. Основни циљеви обележавања *Светског дана превенције самоубиства* су да се унапреде знања о самоубиству, шире информације, смањи стигматизација и подигне свест о томе да је самоубиство могуће спречити. Уједно, активности су тако конципиране да представљају и позив на глобалну акцију, појединцима и организацијама, да раде на превенцији самоубиства.

Сваке године, у фокусу *Светског дана* је једна од тема важних за превенцију самоубиства. Претходних година пажња је била усмеравана на стигму као препреку за превенцију суицида, на ојачавање заштитних фактора, превенцију самоубиства у различитим фазама животног циклуса, потребу повезивања на свим нивоима у борби против суицида, превенцију прилагођену различитим културама, на потребу да се научна знања и истраживања претворе у практичне програме и активности, на разлике и сличности међу земљама, итд.

Светски дан превенције самоубиства 2015. обележава се под мотом *Повежимо се и спасимо животе*. Циљ овогодишњих активности је да се људи подстакну на размишљање о значају који пружена помоћ може да има у борби против самоубиства. У том смислу ИАСП и СЗО сматрају да је потребно:

- допрети до особа у ризику од самоубиства и пружити им подршку;
- понудити ожалашћеним проактивну и саосећајну подршку;
- помоћи људима који су у ризику од самоубиства и ожалашћеним особама чија је блиска особа извршила самоубиство да успоставе контакт са релевантним службама, али и групама за подршку и самопомоћ;
- повезати се широм света с другим људима и организацијама који раде на заједничком циљу спречавања самоубиства и укључити се у активности предвиђене обележавањем *Светског дана превенције*.

Обележавање *Светског дана превенције самоубиства* је прилика и да се укаже на размере проблема, на број умрлих и основне карактеристике лица која су извршила самоубиство, као и најновије трендове промена. Према последњим проценама СЗО, у свету годишње умре услед суицида преко 800 хиљада лица, што значи да сваких 40 секунди неко изврши самоубиство (WHO, 2014). Раније процене, из 2004, објављене поводом обележавања годину дана од установљавања *Светског дана превенције* су указивале да је број самоубиства тада износио око 1 милион, уз прогнозу да би до 2020. он могао да достигне 1,5 милиона (WHO, 2004). Промене остварене у наредних десет година су демантовале такве прогнозе.

Што се тиче Србије, према најновијим подацима Републичког завода за статистику (РЗС), који се односе на 2014. годину, број умрлих услед самоубиства износио је 1134 или нешто преко 3 суицида дневно.¹ То потврђује не само да је настављено вишегодишње континуирано смањење броја самоубиства, већ и да је таква промена у складу с опадајућим трендом који је у Србији присутан од средине 1990-их, а последњих десетак година и у многи другим земљама Европе и света.

Чињенице о самоубиствима у Србији, 1990-2014.

Смањење броја и удела самоубиства у укупној смртности. РЗС је за 2014. годину регистровао укупно 1134 смртна случаја услед самоубиства (РЗС, 2015). У поређењу с претходном годином број самоубиства је смањен за 64. Смањење броја умрлих је зебележено и 2013. и 2012, али је те две године оно било мањег обима (табела 1). Иако, апсолутно посматрано, смањење броја самоубиства у 2014. делује врло скромно, оно је износило респектабилних 5,3 %. Уједно, те године је регистровано и најмање самоубиства у протеклих четврт века, чак достижући и најмањи број од 1981. Умрли услед самоубиства су учествовали са 1,1 % у укупној смртности становништва Србије у 2014. години. То је најмање процентно учешће од 1990, али и најмањи удео у укупном броју умрлих у периоду 1953-2014. (изузимајући 1953. и 1956). У односу на укупно становништво, смртност услед самоубиства је достигла ниво од 15,9 на 100.000. И у том погледу се 2014. издваја као година с најмањом вредношћу опште стопе

¹ Подаци се односе на Републику Србију без података за АП Косово и Метохија.

суицида у претходном двадесет петогодишњем раздобљу, али и од било које године почев од 1981. (Пенев, 2006).

Последњих 25 година би се, у погледу кретања броја и опште стопе самоубиства, могло поделити на три временске целине. Најпре, то је раздобље 1990-1997, које би се, и поред наглашених годишњих варијација, могло окарактерисати као период повећања броја и стопе суицида (табела 1, графикон 1).

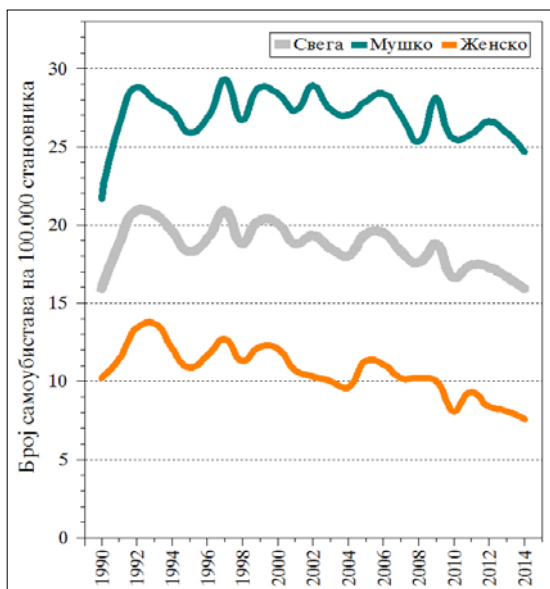
Табела 1. Број самоубиства, укупно и на 100.000 становника, по полу, Србија, 1990-2014.

Година	Број самоубиства			Удео у %		Стопа суицида (на 100.000)		
	свега	мушко	женско	мушко	женско	свега	мушко	женско
1990	1254	844	410	67,3	32,7	15,9	21,7	10,2
1991	1472	1016	456	69,0	31,0	18,8	26,4	11,4
1992	1638	1104	534	67,4	32,6	20,9	28,8	13,4
1993	1619	1072	547	66,2	33,8	20,7	28,0	13,7
1994	1527	1046	481	68,5	31,5	19,6	27,3	12,1
1995	1426	992	434	69,6	30,4	18,3	25,9	10,9
1996	1484	1025	459	69,1	30,9	19,1	26,8	11,6
1997	1622	1117	505	68,9	31,1	20,9	29,3	12,7
1998	1460	1015	445	69,5	30,5	18,8	26,7	11,3
1999	1572	1092	480	69,5	30,5	20,3	28,8	12,2
2000	1546	1072	474	69,3	30,7	20,1	28,4	12,1
2001	1443	1026	417	71,1	28,9	18,8	27,3	10,7
2002	1449	1053	396	72,7	27,3	19,3	28,9	10,3
2003	1381	998	383	72,3	27,7	18,5	27,4	10,0
2004	1346	979	367	72,7	27,3	18,0	27,0	9,6
2005	1442	1010	432	70,0	30,0	19,4	27,9	11,3
2006	1444	1022	422	70,8	29,2	19,5	28,4	11,1
2007	1354	969	385	71,6	28,4	18,3	27,0	10,2
2008	1290	903	387	70,0	30,0	17,6	25,3	10,2
2009	1376	1000	376	72,7	27,3	18,8	28,1	10,0
2010	1209	905	304	74,9	25,1	16,6	25,5	8,1
2011	1256	909	347	72,4	27,6	17,4	25,8	9,3
2012	1245	934	311	75,0	25,0	17,3	26,6	8,4
2013	1198	902	296	75,3	24,7	16,7	25,9	8,1
2014	1134	857	277	75,6	24,4	15,9	24,7	7,6

Извор: На основу података РЗС.

У том раздобљу, када је Србија, као и бивша Југославија, била захваћена ратним сукобима у вези с распадом тадашње заједничке државе, тешком економском и политичком кризом, забележени су рекордни бројеви

Графикон 1. Стопа самоубиства, по полу (на 100.000 становника). Србија, 1990-2014.

самоубиства (преко 1600 смртних случајева у 1992, 1993. и 1997) и највише стопе (од близу 21 на 100.000 становника).

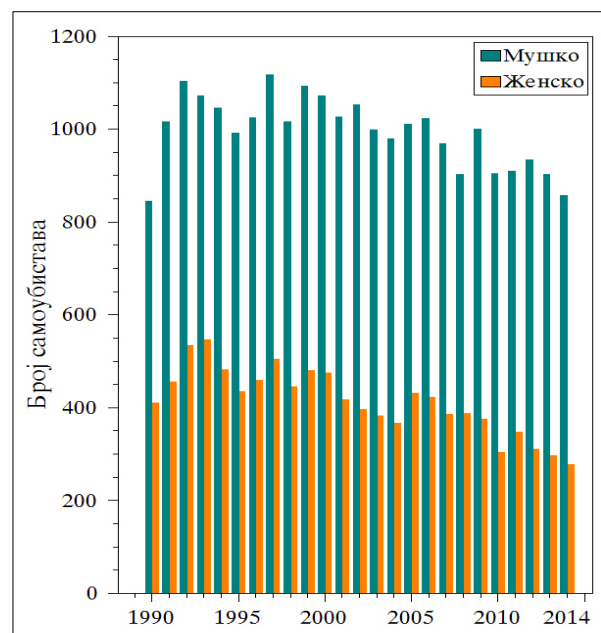
Затим се може издвојити период 1998-2006. година с релативно стабилним, али и сразмерно високим нивоом стопе суицида (од 18 до 20 на 100.000). Најзад, године од 2007. до 2014. се издвајају као раздобље у коме се бележи опадајући тренд у кретању броја и стопе суицида, са рекордно ниским нивоом који је забележен 2014. године. То је период стабилизовања политичких прилика у земљи, али и уласка Србије у вишегодишње рецесионо раздобље. Очигледно је да у Србији пад животног стандарда и висока незапосленост нису резултирали заоштравањем проблема суицида.

Повећање родне неједнакости – вулнерабилни мушкарци

Самоубиства су у већини земаља знатно учесталија међу мушкарцима него међу женама. На светском нивоу, тај однос је у 2012. години био 64:36 (WHO, 2014). Већи број самоубиства међу женама је у само 6 азијских земаља (Ирак, Кина, Бангладеш, Индонезија, Пакистан и Авганистан). У Европи, у свим земљама осим у Албанији, међу лицима која су извршила самоубиство, најмање је двоструко већи број мушкараца него жена.

Србија, у погледу полне структуре лица која су извршила самоубиство, битније не одудара од већине осталих европских земаља. У периоду 1990-2014, од укупно 35.187 умрлих услед самоубиства, 24.862 (70,7 %) су били мушкарци, а 10.325 (29,3 %) жене. У 2014. години било је 857 самоубиства мушкараца (75,6 %) и 277 која су извршиле жене (24,4 %). Временски, промене су се одвијале у смеру смањења броја самоубиства код оба пола (табела 1, графикон 2).

Графикон 2. Број самоубиства, по полу, Србија, 1990-2014.

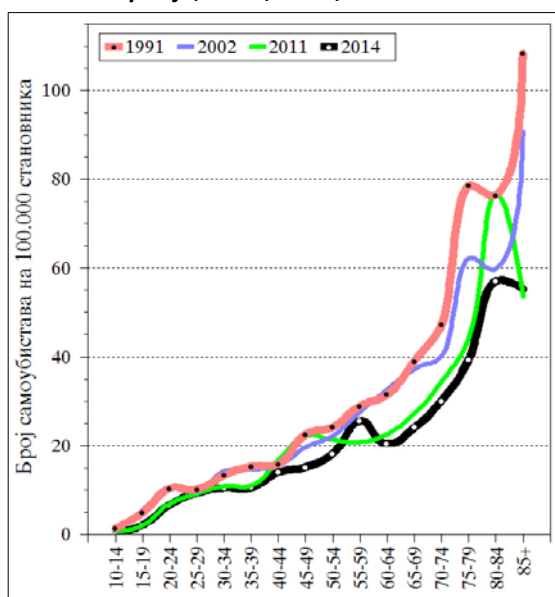
То смањење било је много интензивније међу женама него међу мушкарцима, што је резултирало све већим диспропорцијама у процентним уделима суицида по

полу. У првој декади (1990-1999), удео мушкараца је износио 68 %, у другој 71 %, док је у последњих пет година (2010-2014) њихов удео повећан на 75 %. Највеће процентно учешће жена регистровано је 1993. (34 %), а најмање 2014. године (24 %).

Највише је старих, а највећи удео суицида у укупној смртности је међу младима. Код самоубиства, као и код осталих узрока смрти, установљена је врло уска повезаност између старости и нивоа смртности. Епидемиолошки подаци показују да је готово свуда у свету међу старима највећи ризик да се покушај самоубиства заврши смрћу. У свету не постоји јединствен старосни модел суицида, али су у великој већини земаља стопе самоубиства највише код старих, нарочито међу мушкарцима. И у Србији је смртност услед самоубиства највећа код најстаријих, а најмања код младих, с тим што се специфичне стопе суицида повећавају са старашћу. Према подацима РЗС-а за 2014, приближно свако друго лице које је извршило самоубиство било је старије од 60 година (52 %), а свако треће старије од 70 (33 %). У односу на почетак 1990-их, јасно је приметно повећање удела старих у укупном броју самоубиства, посебно лица старијих од 70 година.²

Велико процентно учешће старих у укупном броју суицида је, поред деловања општих фактора ризика, условљено и старосним моделом суицида. Иако су вредности специфичних стопа суицида углавном опале (графикон 3), старосни модел је, у раздобљу 1990-2014, али и дуже, тј. од средине 20. века, био прилично стабилан (Пенев, Станковић, 2007). Вредности су најниже код деце млађе од 15 година и адолесцената (15-19). Према подацима из 2014. године, у Србији није забележено ниједно самоубиство лица узраста до 15 година, док су 8 самоубиства извршила лица стара 15-19 година (7 младића и 1 девојка).

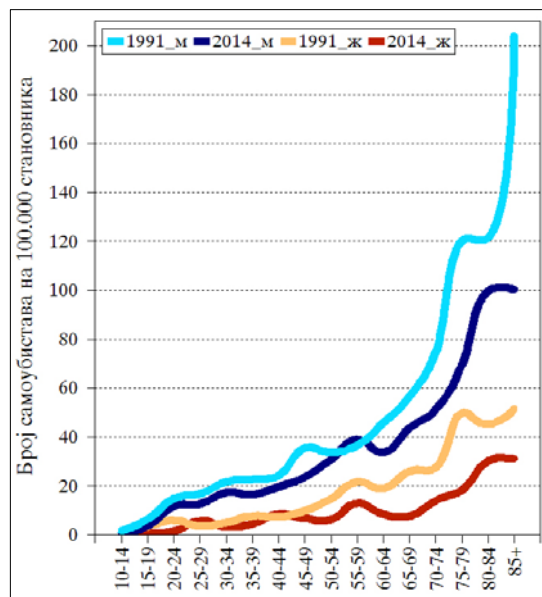
Графикон 3. Специфичне стопе самоубиства по старости (на 100.000 становника). Србија, 1991, 2002, 2011. и 2014.

² Између 1990. и 1998. удео те старосне групе у укупном броју самоубиства износио је између 22 % и 25 %.

И стопа суицида те старосне групе је врло ниска (2,1 на 100.000) и вишеструко нижа него почетком 1990-их (4,9 на 100.000 у 1991) или почетком 2000-их (5,4 на 100.000 у 2002).

Графикон 4. Специфичне стопе самоубиства по старости (на 100.000 становника), по полу. Србија, 1991. и 2014.

Са старашћу, стопе самоубиства се повећавају, али су код младог и млађег средовечног становништва и даље релативно ниске (испод 10 код лица старих 20-29, односно испод 15 на 100.000 код петогодишњих старосних група између 30 и 49 година). У 2014. години натпросечне стопе суицида (преко 16 на 100.000) су регистроване код становништва старијег од 50 година, с тим што повећање специфичних стопа суицида код старијих од 65 године са старашћу постаје знатно убрзаније. У Србији су највеће стопе самоубиства код најстаријег становништва. У 2014. она је код лица старих 80-84 достигла 57, а код старијих од 85 година је било 55 смртних случајева на 100.000 становника исте старости.

Поређење са стањем из 1990-их и прве деценије 21. века указује на опадање смртности услед суицида и то код свих старосних група. Релативно највеће смањење је остварено код најмлађих старосних група (10-24), као и код најстаријег становништва (преко 75 година). Апсолутно, највеће смањење смртности по старости управо је код најстаријих – између 1991. и 2014. стопа суицида старих 75 или више година сведена је са 83 на 48 умрлих на 100.000 лица исте старости. Међутим, у истом раздобљу је, и поред тако интензивног смањења вредности специфичне стопе суицида, број самоубиства старих 75 или више година повећан са 258 у 1991. на 276. Таква супротна кретања искључиво су резултат интензивног старења становништва Србије, а посебно старења старих. Између 1991. и 2014. број старијих од 75 година готово је удвостручен (са 311,3 хиљаде. на 575,4 хиљаде).

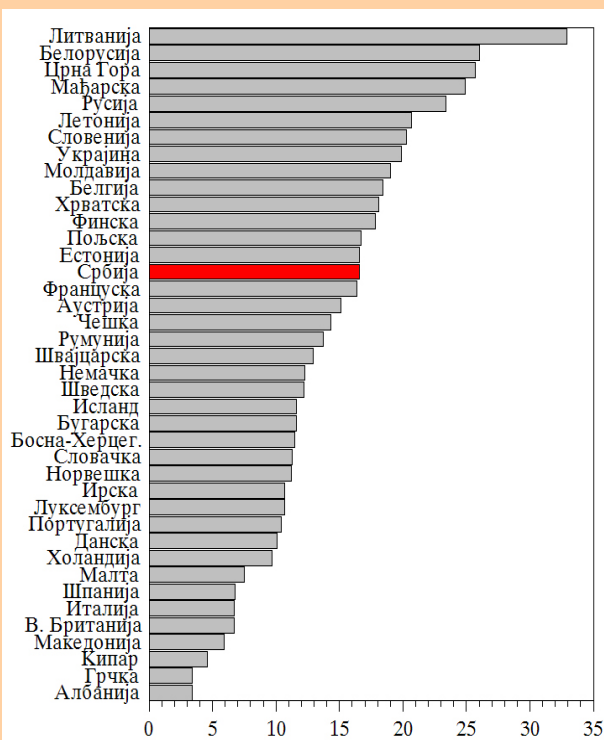
Актуелан старосни модел суицидног морталитета је карактеристичан за оба пола, с тим што су вредности стопе самоубиства знатно веће код мушког него код женског становништва, а разлике по старости много израженије код мушкараца (графикон 4). Такође, стопе

самоубиства по старости су смањене код оба пола, али је оно било далеко интензивније код жена, посебно код старих преко 50 година, које су изложене већем ризику од самоубиства.

Као резултат таквих промена, у 2014. години је, на пример, највећа вредност специфичне стопе суицида

Мање самоубиства у Србији, а још мање у Европи

Србија се средином 2010. године према вредности стопе самоубиства (16,6 на 100.000) налазила изнад европског просека (15,0), али је на листи земаља била на 15. месту. Највеће вредности стопе самоубиства забележене су у Литванији – 33 на 100.000, Белорусији и Црној Гори, по 26 на 100.000. Најниже стопе суицида су у Албанији, Грчкој (по 3,4 на 100.000) и на Кипру (4,6). У већини европских земаља присутно је смањење стопе суицида. Најзначајније је остварено у Русији, где је између 2000. и 2010. стопа смањена са 38,8 на 23,4 на 100.000.

Стопа суицида (на 100.000). Земље Европе, 2010.

жена (31 на 100.000 жена старости 85 или више година) била троструко мања од стопе суицида мушкараца исте старости (100 на 100.000), а уједно мања и од вредности стопе суицида мушкараца свих петогодишњих старосних група после 50. године старости.

Ка националној стратегији превенције самоубиства

Проблем суицида је у Србији, али и у свету, последњих година много видљивији и у све већој мери препознат од стране владе и невладиних организација, истраживача, медија, локалних заједница, међународ-

них организација и др. *Светски дан превенције самоубиства* је прилика да се широм света још више посвети пажња том тешком проблему менталног здравља, а пре свега у циљу подизања свести да је самоубиство могуће спречити. То је и једна од основних порука прошлогодишњег Извештаја СЗО о првом Акционом плану менталног здравља за период 2013-2020. У том извештају, под насловом *Превенција самоубиства - глобални императив*, дата је база општих знања о самоубиству и покушајима самоубиства, која треба да послужи владама, креаторима политике и релевантним актерима, као и предлог могућих корака за деловање, базираних на тренутним ресурсима и околностима у различитим земаљама. Аутори Извештаја сматрају да овај документ може бити значајна основа за развој широке мултисекторске стратегије за ефективну превенцију самоубиства. Посебно је наглашено да усвајање националних стратегија за превенцију самоубиства представља пут којим се систематски развија свеобухватни, општенационални одговор на проблем самоубиства. Стратегија представља потврду јасног опредељења Владе да се бави проблемом суицида. Национална стратегија треба да садржи низ превентивних активности као што су надзор, рестрикција оружја, водичи за медије, редукција стигме и подизање свести јавности, едукација здравствених радника, полиције и осталих релевантних служби. Обично укључује и службе за интервенцију у кризи и поственцију, односно помоћ ожаложћенима.

Предложени садржаји могу бити од велике користи земаљама, укључујући и Србију, које још увек немају националну стратегију превенције самоубиства. То би могло да помогне и оним, релативно малобројним, земаљама (до септембра 2014. их је било укупно 28), које су већ усвојиле националну стратегију, а у погледу њене ефикасније имплементације, као и усвајања што делотворнијих пратећих мера и активности.

Литература

Пенев Г. (2006). "Самоубиства у Србији: и даље око европског просека". *Демографски преглед*, VI, 22/2006.

Пенев Г, Станковић Б. (2007). "Самоубиства у Србији почетком 21. века и кретања у протеклих педесет година". *Становништво*, XLV, 2, 25-62.

РЗС (2015). "Витални догађаји у Републици Србији, 2014". *Саопштење СХ* 40, 184, LXV, 15.07.2015, 1-16.

WHO (2004). *Suicide huge but preventable public health problem, says WHO. World Suicide Prevention Day - 10 September.* <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2004/pr61/en/>

WHO (2014). *Preventing suicide: A global imperative.* Geneva: World Health Organization.

Мр Горан Пенев